

مقاله پژوهشی: رانت‌جویی و تأثیر آن بر مؤلفه‌های امنیت نرم جمهوری اسلامی

حمید ناسخیان، محمدرضا کاظمی گلوردی، غلامحسین دلاور^۳

تاریخ دریافت: ۹۸/۰۳/۱۸

تاریخ پذیرش: ۹۹/۰۵/۰۶

چکیده

امنیت یکی از اساسی‌ترین نیازهای بشر بوده که به دلیل دارا بودن ابعاد مختلف و گستردگی مفهوم، تعاریف متعددی را به خود اختصاص داده است. تفسیر نرم از مقوله امنیت، رضایتمندی و کسب اعتماد آحاد جامعه را شامل می‌گردد و ماهیتی معطوف به مردم دارد. همین امر موجب شده تا مقوله امنیت نرم با مفهوم سرمایه اجتماعی همبستگی مثبت و معناداری بیابد. سرمایه اجتماعی دربرگیرنده مؤلفه‌هایی همچون اعتماد، تعامل، مشارکت، رضایتمندی و رفاه اجتماعی می‌باشد. گسترش رانت‌جویی و تأثیر مخرب آن بر سرمایه اجتماعی، موجب وارد آمدن آسیب به مؤلفه‌های امنیت نرم در جامعه می‌شود. در پژوهش حاضر برای دستیابی به صحت این گزاره از دو روش استفاده شده است. الف- روش توصیفی که مبتنی بر جمع‌آوری دیدگاه‌های صاحب‌نظران و توصیف و تحلیل این دیدگاه‌ها است. ب- روش پیمایشی که درواقع احصاء، دسته‌بندی، تحلیل و نتیجه‌گیری از محتوای منعکس‌شده در شبکه اجتماعی توئیتر است. در پایان نتیجه حاصل‌آمده از اطلاعات جمع‌آوری‌شده و داده‌های آماری، این گزاره را تأیید می‌کند که گسترش رانت‌جویی، تأثیر منفی بر مؤلفه‌های امنیت نرم جمهوری اسلامی ایران می‌گذارد.

کلیدواژه‌ها: رانت‌جویی، امنیت نرم، سرمایه اجتماعی.

۱. دانشجوی دکتری فقه و مبانی حقوق اسلامی، واحد مشهد، دانشگاه آزاد اسلامی، مشهد، ایران

۲. استادیار گروه فقه و مبانی حقوق اسلامی، واحد مشهد، دانشگاه آزاد اسلامی، مشهد، ایران (نویسنده مسئول)

mr_kazemigolvardi@yahoo.com

۳. استادیار گروه فقه و مبانی حقوق اسلامی، واحد مشهد، دانشگاه آزاد اسلامی، مشهد، ایران

مقدمه

رانت‌جویی در زمره مسائلی است که در جوامع جدید و با پیچیده‌تر شدن روابط انسانی و بروکراسی^۱ حاکم بر ساختارهای اقتصادی و سیاسی جامعه ظهور می‌یابد. این پدیده با سابقه‌ای نزدیک به چند دهه به‌عنوان یکی از سرفصل‌های حقوقی مستقل در موازین بین‌المللی مطرح گردیده و در همین راستا، کنوانسیون سازمان ملل علیه جرایم سازمان‌یافته مصوب سال (۲۰۰۰ پارمو)^۲ اولین سند الزام‌آور حقوقی سازمان ملل می‌باشد که اشکال مختلف فساد از جمله پدیده مورد اشاره نیز در آن طرح گردیده است.

از سوی دیگر توسعه رویکرد نرم به مقوله امنیت و ابتدای آن بر مقولات رضایتمندی و کسب اعتماد آحاد جامعه، ماهیتی مردم‌محور از آن ارائه نموده است. این در حالی است که گسترش پدیده رانت‌جویی و تأثیرات آن بر نظام اقتصادی، سیاسی، شرایط روانی و اجتماعی و فضای فرهنگی و اعتقادی جامعه ایران، باعث آسیب دیدن مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی و در نتیجه ایجاد خلل در امنیت نرم جمهوری اسلامی ایران می‌گردد.

پیشینه پژوهش

هرچند مفاهیم اساسی مورد بررسی در این پژوهش، به‌صورت مجزا و جدا از هم، موضوع بسیاری از تحقیقات و بررسی‌ها قرار گرفته‌اند، اما به نظر می‌رسد این مفاهیم در ارتباط باهم مسئله جدیدی را خلق می‌کنند که پرداختن به آن‌ها از اهمیت به‌سزایی برخوردار است. امیر قدسی (قدسی، ۱۳۸۹) در مقاله‌ای با عنوان «جایگاه سرمایه اجتماعی در بازتولید قدرت نرم جمهوری اسلامی» به رابطه میان دو مفهوم سرمایه اجتماعی و قدرت نرم پرداخته است. احمد علوی (علوی، ۱۳۸۸) نیز در مقاله‌ای با عنوان اقتصاد رانتی و معمای دموکراسی، برخی وجوه امنیت و تأثیرپذیری آن از اقتصاد رانتی را مورد بررسی قرار داده است. محمد خضری و محسن رنانی (خضری و رنانی، ۱۳۸۳) نیز در پژوهشی با عنوان

۱) Bureaucracy

۲) www.audit.org.ir, 25 jul. 2019

«رانت‌جویی و هزینه‌های اجتماعی آن» به برخی از تأثیرات رانت‌جویی بر سرمایه اجتماعی پرداخته‌اند؛ اما توجه به سه مفهوم رانت‌جویی، سرمایه اجتماعی و امنیت نرم و بررسی ارتباط این مفاهیم با یکدیگر مسئله جدیدی را خلق می‌کند که پرداختن به آن با عنایت به چارچوب‌های اقتصادی، اجتماعی و سیاسی جمهوری اسلامی و شرایط ویژه آن، ضروری و پراهمیت می‌نماید.

البته نکته قابل توجه این است که ساختار غیر رانتی اقتصاد کشورهای توسعه‌یافته، پیش‌تاز بودن این کشورها در پرداخت‌های الکترونیک و شفافیت مالی ناشی از آن و پیوستن به کنوانسیون‌های بین‌المللی که رانت‌جویی را جرم تلقی می‌کنند، باعث شده تا رانت‌جویی در دوره زمانی محدودی، مسئله اساسی این کشورها باشد. در نتیجه اغلب منابع موجود در این حوزه در سال‌های پایانی قرن بیست و سال‌های آغازین قرن جدید، نگاشته شده و در مدت نزدیک به یک دهه توسط اندیشمندان ایرانی ترجمه و مورد استناد علمی قرار گرفته است. از همین رو مشاهده می‌شود که بسیاری از پژوهش‌های مرتبط با موضوع رانت، از این منابع به‌عنوان مرجع استفاده نموده‌اند.

اهمیت و ضرورت پژوهش

تداوم اقتصاد وابسته به نفت، شرایط ویژه ایران در محیط بین‌الملل و وابسته شدن مناسبات اقتصادی به سازمان‌دهی‌های سیاسی، جمهوری اسلامی ایران را در برابر چالش‌های اجتماعی ویژه‌ای قرار داده است که گذر از آن نیاز به شناخت دقیق و عمیق از این چالش‌ها و تدابیر مؤثر و کارآمد در برابر آن‌ها دارد. رانت‌جویی در همه اشکال آن یکی از معضلاتی بوده که ناشی از درهم‌تنیدگی مناسبات سیاسی و اقتصادی است و گسترش آن باعث شکل‌گیری ساختار اجتماعی خاصی می‌شود که در آن مؤلفه‌هایی همچون رضایت‌مندی و کسب اعتماد آحاد جامعه تحت تأثیر قرار می‌گیرد. پاسخ به این سؤال که رانت‌جویی چه تأثیری بر مؤلفه‌های امنیت نرم دارد، می‌تواند نظام تصمیم‌سازی و

سیاست‌گذاری کشور را در دستیابی به راهبردهای مؤثر در جهت فائق آمدن بر چالش‌های امنیتی ناشی از کاهش سرمایه اجتماعی یاری نماید.

۱. مفهوم‌شناسی

۱-۱. معنای لغوی رانت

رانت^۱ یک کلمه فرانسوی است که مشابه آن در زبان انگلیسی^۲ نیز نزدیک به همین املا نوشته می‌شود. در لغت‌شناسی علم اقتصاد، رانت به معنی اجاره دادن نیز آمده است؛ اما در کنار معنای مذکور، رانت‌جویی، سوءاستفاده از فرایند سیاسی به منظور حفظ منافع انحصاری و ویژه معرفی شده است (توانایان فرد، ۱۳۸۵: ۸۷۲).

۱-۲. معنای اصطلاحی رانت

پیدایش مفهوم اصطلاحی رانت به دو قرن پیش بازمی‌گردد. به تفاوت ارزش محصول دو زمین که یکی از مرغوبیت بیشتری برخوردار است، رانت اطلاق می‌شد. ریکاردو^۳ این تفاضل را که به دلیل حاصلخیزی زمین و بدون تلاش حاصل می‌شد، «رانت» نامید (خضری و رنای، ۱۳۸۳: ۵۶). اقتصاددانان پس از ریکاردو با الهام از این مفهوم، رانت را به درآمد مازاد بر هزینه فرصت‌های صرف شده اطلاق کردند (حسین‌خان، ۱۳۸۶: ۳۷). همچنین رانت، کسب درآمد خارج از عرصه فعالیت‌های مولد اقتصادی همراه با سوءاستفاده از فرصت‌ها و امکانات، خارج از ضوابط قانونی تعریف شده است (دادخدایی، ۱۳۹۰: ۱۵۰). از رویکرد تئوری انتخاب عمومی، رانت به درآمد حاصل از هر نوع امتیاز با حقوق اقتصادی ویژه گفته می‌شود که افراد و گروه‌های هم‌سود صاحب‌نفوذ به صورت قانونی از طریق تحت تأثیر قرار دادن سیاستمداران، قانون‌گذاران یا مجریان، به دست می‌آورند (خضری و رنای، ۱۳۸۳: ۵۵). «کتس^۴ و اپلباوم^۵ نیز رانت‌جویی را تلاش‌های باز توزیعی می‌دانند که سبب انتقال درآمد

^۱ RENTE

^۲ RENT

^۳ Ricardo

^۴ katz

^۵ Appelbaum

از یک گروه به گروه دیگر است و توسط تنظیم‌کنندگان اقتصاد از یک‌سو و افراد و گروه‌های هم‌سود خصوصی از سوی دیگر انجام می‌شود. ایشان رانت‌جویی را در میان سه گروه تنظیم‌کنندگان اقتصاد، مصرف‌کنندگان و بنگاه‌ها تحلیل می‌کنند (99: Katz & Appelbaum, 1984). در رانت‌جویی، کارمندان فاسد با اعطای امتیاز و ایجاد انحصار به یک‌سری از افراد و مشتریان خاص، پدیده‌ای را تحت عنوان مشتری‌گرایی و حامی‌پروری ایجاد می‌کنند که در آن «پاترون»‌های ثروتمند یا همان کارمندان فاسد ثروتمند، در ازای حمایت شغلی، اجتماعی و اقتصادی از مشتریان خود، رأی، نظر و وفاداری آن‌ها را در مواقع لزوم به نفع خود به خدمت می‌گیرند و گاه نیز برعکس، حامیان با روی کار آوردن فرد بر منصب و مسند قدرت عمومی، در واقع او را برای خدمت به خود اجیر می‌کنند (دادخدایی، ۱۳۹۰: ۱۵۱-۱۵۰). واضح است که رانت‌جویی، با تلاش برای کسب درآمد تفاوت دارد. در مبحث فساد مالی، رانت وقتی شکل می‌گیرد که فردی از فرصت‌های غیرقانونی که براساس موقعیت یا رابطه به دست آمده، استفاده کند و در مسیر کسب منفعت از آن بهره‌برداری نماید (دادگر و معصومی، ۱۳۸۳: ۱۶).

۲. امنیت نرم

مفهوم دیگری که برای پاسخگویی به سؤال این پژوهش باید آن را تبیین نماییم، مفهوم امنیت نرم است. امنیت در فارسی به معنای ایمن شدن، در امان بودن و عدم ترس آمده است (معین، ۱۳۷۶: ۳۵۴). در زبان عربی (أمن) که می‌توان آن را معادل واژه امنیت در فارسی دانست، در مقابل خوف و ترس معنا شده است (ابن منظور، ۱۴۱۴ ق: ۲۱-۱۳) و در یک جمله امنیت را می‌توان رهایی از خطر، آسیب، هراس، نگرانی یا وجود آرامش، آسایش، تأمین و ضمانت دانست (ماندال، ۱۳۷۹: ۴۴). در معنای اصطلاحی و در گفتمان سلبی، امنیت به وضعیتی اطلاق می‌شود که در آن یا نسبت به منافع بازیگر، تهدیدی از سوی دیگران وجود

نداشته باشد یا در صورت وجود تهدید، امکان مدیریت آن برای بازیگر (تهدیدشونده) حاصل باشد (افتخاری، ۱۳۸۵: ۲۵). در مقابل این دیدگاه، نگاه دیگری وجود دارد که امنیت را به معنای توانمندی بهره‌گیری بهینه از فرصت‌ها و تضمین منافع و ارزش‌ها تلقی می‌نماید. در واقع مبنای این تعریف بر نگرش ذهنی و تفسیرگرایانه از خطرات غیرمادی مبتنی است (نوبدینیا، ۱۳۸۸: ۲۸-۲۷). با عنایت به گسترش‌یافتگی مفهوم امنیت نرم، تعریف اخیر می‌تواند تا حدی مُعرف ابعاد این پدیده باشد. درخصوص مفهوم امنیت نرم، تعاریف متعددی بیان شده؛ اما در تبیین کلی این پدیده می‌توان گفت: امنیت نرم مفهوم تقریباً جدیدی است که در تقابل با مفاهیمی همچون تهدید نرم، قدرت نرم و مانند آن مطرح می‌شود و دارای رویکردهای مختلفی است (طباطبایی، ۱۳۹۴: ۱۳). وجه هستی‌شناسانه امنیت نرم نیز به دو موضع (ابعاد ملی، دیپلماسی دولتی، دیپلماسی عمومی، کمک‌های خارجی، عملیات روانی، مدیریت افکار عمومی) و موضع (رهبری، هویت قومی، محرومیت و نابرابری نسبی، جامعه مدنی، اقتدار و انسجام ملی و سیاست خارجی) اشاره دارد (غریب‌زندی، ۱۳۸۸: ۸۳). امنیت نرم با رویکرد فرهنگی بر مؤلفه‌هایی همچون ارزش‌ها، هنجارها، آداب‌ورسوم، هنر و ادبیات سبک زندگی توقف دارد. بر اساس این رویکرد، تقویت مؤلفه‌های فرهنگ سیاسی در جامعه موجب تأمین امنیت شده و نظام سیاسی را در فراهم‌آوری زمینه‌های امنیت نرم یاری می‌رساند. از این رو زمانی که بتوان از طریق استدلال یا تفکر در تصمیم مردم تغییر ایجاد کرد، به سطحی از تغییر دست یافته‌ایم که امنیت نرم از آن منتج می‌شود. جنبه دیگری از امنیت نرم که برداشت ما را از این مفهوم کامل می‌کند، جنبه روان‌شناختی امنیت نرم است. در چنین نگرشی تعریف امنیت نرم عبارت است از: شرایط روانی، ذهنی، فرهنگی - اجتماعی و سیاسی که در آن آحاد جامعه، ضمن کاهش نگرانی و اضطراب ناشی از احتمال به چالش کشیده شدن هنجارها، ارزش‌ها، عقاید، باورها و سایر دستاوردهای مادی و غیرمادی فردی و اجتماعی خود به حد معینی از احساس آرامش، همراه با طمأنینه دست یافته باشند (مزینانی، ۱۳۸۹: ۱۰۹). نگاهی کاوشگر به تعریف‌ها و جنبه‌های مختلف امنیت نرم، این مهم را آشکار می‌سازد که هدف‌گیری اصلی

امنیت در مقیاس مورد مطالعه، مردم هستند. به عبارت دیگر مهم‌ترین بخش مرجع، در امنیت نرم به افراد مربوط می‌شود (دانشکده امنیت ملی، ۱۳۸۶: ۱۲-۱۱). تفسیر نرم از مقوله امنیت، فضا را برای ورود مفاهیمی همچون «سرمایه اجتماعی»^۱ به عرصه مطالعات امنیتی مهیا ساخته است.

۳. سرمایه اجتماعی

صاحب‌نظران در تبیین سرمایه اجتماعی آن را ماده خام جامعه مدنی دانسته‌اند که از بین هزاران کنش متقابل روزانه میان مردم به وجود می‌آید. سرمایه اجتماعی میان اشخاص معین یا در بین ساختارهای اجتماعی قرار ندارد؛ بلکه در فضای عمومی و میان مردم وجود دارد. سرمایه اجتماعی دارای سازمان، بازار یا دولت نیست؛ بلکه یک پدیده از پایین به بالا است که با شکل‌گیری پیوندها و شبکه‌های اجتماعی افراد، بر مبنای اصول اعتماد، عمل متقابل و هنجارهای کنش به وجود می‌آید (Bullen & onyx, 1996:1). از نظر پوتنام سرمایه اجتماعی متشکل از ویژگی‌هایی از یک سازمان اجتماعی چون «اعتماد»، «هنجارها» و «شبکه‌ها» است که می‌توانند کارایی جامعه را از طریق کنش‌های اشتراکی بهبود بخشند (Putnam, 1993:169). سرمایه اجتماعی در سطح کلان، بیانگر توصیف ویژگی‌های جامعه یا گروهی از اجتماع است که توانایی سازمان‌دهی داوطلبانه برای حل مشکلات متقابل یا مسائل عمومی را افزایش می‌دهد. در موارد زیادی سرمایه اجتماعی ضعف‌های دولت را جبران کرده و به میزان بالایی از ثبات می‌رساند.

۴. ارتباط میان سرمایه اجتماعی و امنیت نرم

منابع سرمایه اجتماعی اشتراکات زیادی با مؤلفه‌های امنیت هر کشوری دارد که از سویی به صورت مستقیم و از سویی دیگر به صورت غیرمستقیم (اعتمادسازی) زمینه را برای

---

۱ Social capital

۲ Putnam

گام‌های بعدی در مسیر پیشرفت میسر می‌سازد. از همین رو است که در مطالعات امنیتی جدید این اعتقاد قوت گرفته است که تأمین امنیت، بدون برخورداری از سرمایه قابل توجه در حوزه اجتماعی، میسر نیست یا دست‌کم دشوار خواهد بود (افتخاری، ۱۳۸۰: ۲۸-۱۱). امنیت در دیدگاه ایجابی ماهیتی متفاوت و معطوف به مردم دارد؛ به این صورت که میزان رضایتمندی و کسب اعتماد، مبنای اصلی امنیت به شمار می‌آید. همین امر باعث شده دولت‌ها افزون بر سیاست‌های خود در حوزه افزایش توان نظامی، اقتصادی و فنی به افزایش میزان سرمایه اجتماعی خود همت بگمارند تا بتوانند در تأمین امنیت داخلی و ملی‌شان توفیق یابند (قدسی، ۱۳۹۲: ۱۴۲). با عنایت به تعریف‌ها و استدلال‌های بیان‌شده درخصوص همبستگی مثبت و معنادار میان دو مقوله امنیت نرم و سرمایه اجتماعی، در این پژوهش با بررسی آثار رانت‌جویی در حوزه مبادلات اقتصادی بر سرمایه اجتماعی، در واقع این آثار را بر روی امنیت نرم جمهوری اسلامی ایران بررسی نموده‌ایم.

۵. تأثیر گسترش رانت‌جویی بر سرمایه اجتماعی نظام اسلامی

سرمایه اجتماعی در سطح کلان، بیانگر توصیف ویژگی‌های جامعه یا گروهی از اجتماع است که توانایی سازمان‌دهی داوطلبانه برای حل مشکلات متقابل یا مسائل عمومی را افزایش می‌دهد. در موارد زیادی سرمایه اجتماعی ضعف‌های دولت را جبران کرده و به میزان بالایی از ثبات می‌رساند. بسیاری از مذاهب با ترویج ارزش‌هایی نظیر مشارکت، صداقت، اعتماد و ایثار موجب می‌شوند سرمایه اجتماعی بالایی در بین پیروانشان ایجاد شود، همین امر باعث قوت گرفتن این اعتقاد می‌شود که دین می‌تواند نقش مهمی در ایجاد سرمایه اجتماعی بازی کند. جمهوری اسلامی ایران به‌عنوان یک نظام مردم‌سالار دینی که از یک‌سو مبانی مشروعیت خود را از مؤلفه‌های شرعی و مبانی دینی دریافت می‌کند و از سوی دیگر مقبولیت آن وابسته به آرای مردم است، به‌طور قطع برای حفظ این مشروعیت و مقبولیت، اول اینکه، نیاز به حرکت در چارچوب ضوابط شرعی و دینی دارد و از سوی دیگر نیازمند مشارکت سیاسی، اعتماد عمومی و رفاه نسبی برگرفته از یک ساختار اقتصادی

سالم و پویا است که بنا بر تعاریف بیان‌شده در متن، در مجموع به این مؤلفه‌ها، سرمایه اجتماعی اطلاق می‌شود. از سوی دیگر در این پیش‌فرض که - حفظ نظام اسلامی از اوجب واجبات است - نمی‌توان تردیدی نمود و مسئله مذکور از اصول موضوعه معتقدین به نظام اسلامی است. در پژوهش حاضر، برای اثبات این گزاره که - رانت در هر شکل و نوع باعث ضربه به سرمایه اجتماعی می‌شود - از دیدگاه‌ها و نظرات دانشمندان و صاحب‌نظران در این عرصه بهره خواهیم جست.

۵. تأثیر رانت‌جویی بر بنیان‌های اقتصادی جامعه

۵-۱. اقتصاد رانتي و دولت رانتير^۱

برای دانستن تأثیر رانت بر سرمایه اجتماعی، ابتدا لازم است تا اقتصاد رانتي و دولت رانتير را بشناسیم و از میان اوصاف این دولت‌ها، نحوه تأثیرگذاری رانت‌جویی بر سرمایه اجتماعی را بررسی نماییم.

در بسیاری از کشورهای درحال توسعه، حجم عظیم رانت ناشی از منابع طبیعی سرشار، به‌خصوص با فقدان حقوق مالکیت کارآمد، بازارهای ناقص ساختارهای قانونی سست بلاقید می‌تواند به یک رانت‌جویی لجام‌گسیخته در میان فعالان اقتصادی منجر شود. این امر سبب می‌شود تا منابع طبیعی با انحراف از کارکرد اصلی خود، از ایفای نقش متمر ثمر فعالیت‌های اقتصادی بکاهند (Auty, 2001: 630). رانت‌جویی گسترده می‌تواند موجب ایجاد فساد در دولت و البته در کسب‌وکار مردم و نیز موجب انحراف در تخصیص منابع شود. این امر سبب کاهش کارآیی اقتصادی و افزایش نابرابری‌های اجتماعی می‌شود. مشاهدات تجربی و تئوری‌های اقتصادی نشان می‌دهد که حمایت‌های وارداتی، مانند تعرفه و دیگر حمایت‌های مرسوم، امتیازهای تبعیض‌آور و فساد، همه گرایش به تخریب رشد و کاهش کارآیی اقتصادی دارند (Mauro, 1995: 712). درواقع، دولت رانتير به هر دولتی گفته می‌شود که بخش عمده‌ای از درآمدهای خود را از منابع خارجی (صادرات مواد خام) و به‌صورت

---

^۱Rentier state

رانت دریافت می‌کند؛ یعنی شرایط خاص، به دولت این امکان را می‌دهد که به‌طور مستقیم از فروش کالاها و خدماتی که قیمت‌های بسیار بالاتری از هزینه‌های تولیدشان دارند، کسب درآمد نماید (حاجی یوسفی، ۱۳۸۳: ۱۳). با توجه به تعاریف بیان‌شده که اقتصاد رانتی را اقتصادهایی با منابع فراوان معرفی می‌شود، این سؤال مطرح است که آیا وفور منابع طبیعی باعث گردیده است که این اقتصادها از نظر رشد و توسعه اقتصادی وضعیت نامطلوبی داشته باشند؟ مطالعات نشان داده که لزوماً چنین نیست. رابطه کارفرما-کارگزاری که بین جامعه و دولت شکل می‌گیرد، در اقتصادهای غیر رانتی و دموکراتیک که درآمدهای آنها بر مبنای اخذ مالیات است، نوعی الگوی مبادله مالی به وجود می‌آید. در این الگو، دولت در ازای مالیات‌هایی که رأی‌دهندگان می‌پردازند، خدمات به‌خصوصی را برای ایشان تدارک می‌بیند. در واقع نوعی مبادله شبیه بخش خصوصی صورت می‌پذیرد. در این رابطه، دولت با دو محدودیت اساسی مواجه است که آنها را به میزان زیادی به انجام مبادله مورد قبول طرفین مقید می‌کند: ۱- عدم تمایل به پرداخت مالیات توسط اکثر رأی‌دهندگان، ۲- خطر روی کار آمدن تیم سیاسی رقیب. از سوی دیگر در اقتصادهایی که ساختاری رانتی و غیر دموکراتیک دارند، رابطه کارفرما-کارگزار، بین جامعه و دولت بر مبنای الگوی امتناع مالی شکل می‌گیرد که در آن دولت به میزان زیادی از مالیاتی که مردم می‌توانند بپردازند، بی‌نیاز است، دولت حتی از دریافت مالیات خودداری می‌کند تا خود را از پاسخگویی به مردم در قبال برنامه‌ها و سیاست‌هایش مصون نگه دارد و در اقداماتش آزادی عمل بیشتری داشته باشد. در این الگو، دو محدودیت «عدم تمایل به پرداخت مالیات توسط مردم» و «خطر روی کار آمدن گروه سیاسی رقیب» کارآیی خود را از دست می‌دهند. اثربخشی محدودیت اول به این دلیل پایین خواهد آمد که دولت مخارج سیاست‌ها و برنامه‌های خود را از محل رانت - به‌طور مثال منبع تقریباً رایگانی همانند نفت - به دست می‌آورد. اثربخشی محدودیت دوم نیز به این علت کاهش می‌یابد که دولت می‌تواند به کمک همین منابع مالی رانتی، آرای مردم و گروه‌های تهدیدکننده ثبات سیاسی را تحت تأثیر قرار دهد. در این حالت، گزینه‌های بودجه‌ای بیشتر، بر مبنای رجحان‌های گروه‌های هم‌سود

شکل‌دهنده گروه سیاسی و نیز پیرو یا حامیان آن‌ها تعیین و شناسایی می‌شوند. بودجه‌ریزی نیز سازوکاری برای انتقال منابع عمومی بودجه به میزان زیادی شامل منابع رانتی به گزینه‌های مورد نظر آن‌ها خواهد بود (خضری، ۱۳۸۷: ۶۴).

۵-۲. رانت‌جویی و تأثیر آن بر مشروعیت سیاسی نظام اسلامی

دسترسی به درآمدهای رانتی (از جمله نفت) موجب می‌شود دولت با نوسازی‌هایی که انجام می‌دهد، رضایت عمومی را هرچند به صورت ظاهری هم که شده، تأمین کند. با اختصاص اعتبارهای بودجه به هزینه‌های جاری یا حتی هزینه‌های سرمایه‌ای کوتاه‌مدت، امکانی برای پرداختن به زیرساخت‌ها باقی نمی‌ماند، چون دولت رانتی اغلب مایل به سرمایه‌گذاری در اموری است که به سرعت به بهره‌برداری می‌رسد و اثر نمایشی آن می‌تواند افکار عمومی را راضی کند. در تنگنای نبود زیرساخت، نیروی کار ماهر، بخش خصوصی جاافتاده و جوامع سازمان‌یافته متخصصین، پرداختن به پروژه‌های کوتاه‌مدت نمایشی به اولویتی برای سرمایه‌گذاری درآمد ارزان رانتی تبدیل می‌شود. افزون بر این دولت می‌تواند با افزایش هزینه‌های جاری با ایجاد اشتغال کاذب، بیکاری گسترده را پنهان کند. با گسترش دیوان‌سالاری هرچند حامیان دولت می‌توانند شغلی را به دست بیاورند و با استفاده از مستمری ثابت، بخشی از هزینه‌های زندگی خود را تأمین کنند، اما هم‌زمان کارایی دستگاه دولتی کاهش می‌یابد. ناکارایی دستگاه‌های اداری در ترکیب با پاسخگو نبودن دولت و همچنین فقدان آزادی مطبوعات و شفافیت، در موارد زیادی به فساد دولت می‌انجامد. از جمله مصداق‌های اثر هزینه‌ای، توزیع یارانه برای کالاهای مصرفی است که با هدف پرهیز از نارضایتی عمومی صورت می‌گیرد. مداخله دولت در بازار کالاها یا خدمات با ادعای جلوگیری از سودجویی بخش خصوصی هرچند ممکن است به طور موقت تأثیر مثبتی داشته باشد، اما در بلندمدت میزان فساد اداری و فساد در مدیریت را از طریق ترغیب کارکنان به اخذ سهمی از رانت‌های انحصاری بیشتر خواهد کرد (علوی، ۱۳۸۸: ۲۱). از سوی دیگر دولت با استفاده از درآمدهای نفتی می‌تواند با تکیه بر نوسازی ظاهری، دادن امتیاز و تسهیلات مالیاتی مانع ایجاد تشکل‌های مستقل از دولت یا تشکل‌های اعتراضی شود و

هم‌زمان طرفداران خود را در قالب دیوان‌سالاری دولتی یا گروه‌های شبه‌مستقل سازمان‌دهی کند. پژوهش‌های گوناگون نشان می‌دهد که گروه‌های رانتی مانعی برای پیدایش جامعه مدنی مستقل از دولت و همچنین سرمایه اجتماعی هستند. بر اساس سیاست ویرین‌سازی در دولت رانتی، همه اجزای جامعه مدنی از قبیل احزاب، نهادهای مدنی و غیردولتی در جامعه رانتی به شکل نمایشی وجود دارند، اما کارکرد لازم را برای پاسخگویی، شفافیت روابط اجتماعی و نظارت بر نهادهای قدرت ندارند. اثر تشکیل گروه‌های اجتماعی مستقل دارای دو وجه است: یکی جلوگیری از شکل‌گیری نهادهای مدنی مستقل از دولت و دیگری تشکیل گروه‌های وابسته به دولت و در راستای اهداف سیاسی آن. این نوع حامی‌پروری در دولت‌های خاورمیانه بسیار رایج است. به‌عنوان نمونه بر اساس تحقیقات صورت‌پذیرفته در دهه ۱۹۷۰ میلادی، دولت‌های خاورمیانه از درآمد نفتی خود برای توسعه برنامه‌هایشان استفاده کردند. این برنامه‌ها به‌وضوح برای سیاست‌زدایی از مردم طراحی شده بود... در همه موارد، دولت‌ها عمداً نهادهای مدنی مستقل را تخریب می‌کردند تا دسترسی به اهداف سیاسی را برای دولت آسان‌تر کنند (Ross, 2001:335). از آنجایی که رویه‌های قانونی در دولت‌های رانتی بسیار ضعیف است و همواره امکان زیر پا گذاشتن و تغییر آن وجود دارد، قابل اعتمادترین روش برای حاکمان در اداره امور این خواهد بود که با استفاده از فرایند حامی‌پروری، نزدیکان خود را برای اداره امور بگمارند؛ تا هم از وفاداری ایشان اطمینان داشته باشند و هم امور را آن‌گونه که می‌خواهند اداره نمایند. در نظام‌های حامی - پیرو، آنچه اهمیت دارد وفاداری است و نه تخصص و کارآمدی (تدبیر اقتصاد، ۱۳۸۲: ۵۲). این پدیده در یک فرایند نه‌چندان طولانی، بنیان‌های دموکراتیک نظام را تخریب، مشارکت‌های سیاسی و اجتماعی را مختل و مشروعیت و مقبولیت سیاسی یک نظام را به حداقل می‌رساند.

۵-۳. اقتصاد رانتی، مفاسد اقتصادی و کاهش اعتماد اجتماعی

عالمان علم اقتصاد اعتقاد دارند که رانت در جامعه با رواج پدیده تبعیض و بی‌عدالتی، موجب تضییع حقوق جمع کثیری از مردم و درعوض بهره‌برداری عده‌ای دیگر از درآمدی

است که نسبت به آن استحقاق ندارند (درویشی، ۱۳۸۷: ۳۳۲). این اتفاق خود می‌تواند زمینه‌ساز بروز فساد در جامعه باشد. بر همین اساس بررسی‌های موجود نشانگر آن است که با فرض ثبات سایر شرایط، هرچه میزان رانت در جامعه بیشتر باشد، سطح فساد نیز بالاتر خواهد بود (Ades&Di Tella, 1997:1023). در این پژوهش برای تبیین مقوله فساد از دو رویکرد رانت‌جویی و حامی - پیرو، بهره خواهیم برد.

رویکرد رانت‌جویی: رویکرد مذکور مبتنی بر این پیش‌فرض است که سیاسی شدن تخصیص منابع و ایجاد کمیابی‌های ساختگی توسط دولت، از طریق وضع قوانین و مقررات موردی، فرصت‌های استخراج رانت را برای سیاستمداران، مجریان و مردم فراهم می‌کند. فساد اقتصادی روشی برای دستیابی به این رانت‌ها است. تنظیم اقتصاد توسط دولت، رانت‌هایی را ایجاد می‌کند که پرداخت رشوه به کارمندان متولی تنظیم این قواعد اقتصادی یکی از شیوه‌های دستیابی به این رانت‌ها می‌باشد. در واقع زمانی که تخصیص منابع سیاسی می‌شود، این کارمندان دولت هستند که سازوکار تخصیص منابع را تعیین خواهند نمود. مقررات و صدور مجوزهای مختلف یکی از زمینه‌های اصلی فساد، به‌ویژه در کشورهای در حال توسعه است. مقررات و مجوزها نوعی از قدرت انحصاری را در اختیار دولتمردان قرار می‌دهد که احتمال اخذ رشوه از افراد و بنگاه‌هایی که به آن نیاز دارند را افزایش می‌دهد (Tanzi, 1998: 559).

رویکرد حامی - پیرو: در ساختار قدرت حامی - پیرو، سیاستمداران و گروه‌های ذی‌نفوذ سعی خواهند کرد تا پیرامون خود گروه‌هایی را سازمان‌دهی کنند تا سیاست‌ها و برنامه‌های آنان را در بخش عمومی بیشتر مدنظر قرار دهند. در چنین ساختار قدرتی، تخصیص منابع عمومی و مساعدت‌های دولتی بر اساس روابط حامی - پیرو، صورت خواهد گرفت. افراد و گروه‌های ویژه بخش خصوصی - به‌عنوان مثال سرمایه‌داران - که می‌خواهند از مساعدت‌های دولتی (مانند رانت‌های اطلاعاتی، وام‌های کم‌بهره، یارانه و مانند آن) استفاده کنند، باید نظر سیاستمداران و گروه‌های ذی‌نفوذ را برای واجد شرایط کردن خود جلب کنند. این کار نیز ممکن است مستلزم کمک به مبارزات انتخاباتی، پرداخت پول و سایر

مساعدهت‌ها به سیاستمداران و گروه‌های ذی‌نفوذ در قدرت باشد. در واقع رابطه حامی - پیرو، بین گروه‌های هم‌سود (حامی) و سیاستمداران یا گروه‌های ذی‌نفوذ (پیرو) شکل می‌گیرد. حامی نیز از ایشان خواهد خواست تا در بخش عمومی مجوزها، مناقصه‌ها، رانت‌های اطلاعاتی و خدمات ارزان‌قیمت دولتی را در اختیار افرادی قرار دهند که ایشان معرفی می‌نمایند. در این میان ممکن است قوانین و مقررات؛ تفسیر، نقض یا دور زده شوند؛ بنابراین در این رویکرد، رشوه‌ها به صورت مستقیم به سیاستمداران و گروه‌های ذی‌نفوذ در قدرت و بخشی از آن‌ها نیز، به‌طور غیرمستقیم و چه‌بسا مستقیم، به کارمندان در بخش عمومی خواهد رسید (Theobald, 1990:47). این فرایند هرچند همه مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی را تحت تأثیر قرار می‌دهد؛ اما اعتماد عمومی به حاکمیت دینی و نظام اسلامی و اعتماد میان آحاد جامعه را بیش از مؤلفه‌های دیگر، تخریب می‌نماید.

۴-۵. تأثیر رانت‌جویی بر شرایط روانی-اجتماعی جامعه

رانت‌جویی در حوزه مبادلات اقتصادی، گذشته از زیان‌های اقتصادی و هزینه‌های نهاده‌ای که پیش از این در مورد آن بحث شد، روحیه رانت‌جویی را در میان اعضای جامعه گسترش می‌دهد و خلاقیت و نوآوری ایشان را کمرخت می‌کند (خضری ورنانی: ۱۳۸۳، ۶۲). رانت‌جویی در زمره مسیرهایی است که فرد می‌تواند از طریق آن ره صدساله را یک‌شبه بپیماید و بدون زحمت، تلاش و صرف وقت در اندک زمانی به یک زندگی مرفه و بی‌دغدغه دست یابد. بروز چنین حالتی در جامعه باعث می‌شود افراد به‌جای آنکه در جهت تولید و نوآوری قدم بردارند، راه‌های رسیدن به رانت‌های اقتصادی را بیازمایند. بدیهی است فعالیت‌های تولیدی، خدماتی و توزیعی قانونی، در چنین وضعیتی در جامعه

---

۱. در کشور ما ایران، وجود منابع زیرزمینی، به‌خصوص نفت و دولتی بودن اقتصاد، زمینه‌های بروز انواع رانت مهیا است و همین امر باعث شده تا مصلحان اجتماعی نسبت به ظهور شکلی از اقتصاد با عنوان «اقتصاد بچه‌پولداری» هشدار دهند. این اقتصاد که به معنای فروش ذخایر زیرزمینی و استفاده از آن‌ها است، اولین بار توسط مقام معظم رهبری «آیت الله العظمی امام خامنه‌ای» (مدظله‌العالی) در تاریخ ۹۳/۷/۳۰ در دیدار با نخبگان جوان دانشگاه‌ها و برگزیدگان المپیادها مورد استفاده قرار گرفت.

تحت‌الشعاع معاملات رانتی قرار می‌گیرد و در نتیجه روحیه کار و تلاش، به تدریج رنگ خواهد باخت و در پی آن، فعالیت‌های نوآورانه و انباشت سرمایه انسانی عقیم خواهد ماند. در چنین شرایطی نیروی انسانی متخصص به خارج از کشور مهاجرت می‌کند و اگر در داخل بماند، در مشاغلی که نیازمند صلاحیت‌های پایین هستند به فعالیت مشغول می‌شود (Yang, ۱۹۹۸: ۶۵۴). البته مشکلات یادشده تنها پیامدهای رانت‌جویی در جامعه نیست. این پدیده باعث به وجود آمدن قشری خاص می‌گردد که بدون هیچ هزینه‌ای به ثروتی بادآورده دست پیدا کرده است. از این قشر به طبقه نوکیسه تعبیر می‌شود. برخی معتقدند طبقه نوکیسه جدید در ایران که در دو دهه اخیر به ثروتی فوق‌العاده رسیده است، از لحاظ سیاسی تعلقی به فرهنگ بومی ایران ندارد. این بورژوازی^۱ بوروکراتیک، طبقه جدید کلان‌ثروتمندی است که از طریق یک بازار ناقص دولتی به ثروتی انبوه دست یافته و منشأ انباشت و تکثیر ثروت خود را از طریق رانت‌های دولتی می‌بیند و از این طریق رشد و ارتزاق می‌کند. این طبقه جدید نه به دنبال منافع ملی است و نه به دنبال فرهنگ سنتی و عملاً به وسیله زور و تزویر و نفوذ خود در عمق دستگاه‌های حکومتی به پیش می‌رود. طبقه نوکیسه علاوه بر استفاده از رانت‌های دولتی، پیوندهای محکمی نیز با طبقه حاکم برقرار می‌کند تا هرگونه برخورد و تعقیب قضایی را به شدت برای نظام هزینه‌دار کند و از سوی دیگر با ایجاد لابی‌های گسترده با مراکز قدرت، به دنبال جلوگیری از هرگونه تغییری است که بتواند منافع او را به خطر اندازد. بروز پدیده نوکیسگی و رشد سریع آن، ابتدا باعث رشد فاصله طبقاتی و سپس برجسته شدن این فاصله به دلیل بروز تفرج و خودنمایی در سطح جامعه خواهد شد؛ تا آنجا که سرخوردگی بخش عمده‌ای از جامعه را موجب می‌شود که خود را بازنده رقابت ناعادلانه در این عرصه می‌بیند. این امر علاوه بر بالا بردن انگیزه دستیابی غیرقانونی و خارج از ضابطه به مزایای اجتماعی، مؤلفه‌های اصلی سرمایه اجتماعی، از جمله مسئولیت و مشارکت اجتماعی را با کاهش روبه‌رو می‌سازد. ناامنی ناشی

---

۱ Bourgeoisie

۲ Lobby

از نمایش ثروت در جامعه ایران تا آن حد مشکل‌زا گردید که رهبر معظم انقلاب به‌طور مستقیم نسبت به امنیت‌زدا بودن برخی از رفتارهای رایج در کشور هشدار دادند. ایشان در این خصوص می‌فرمایند: «یک مسئله مهم هم این است که من شنیده‌ام گاهی اوقات در برخی خیابان‌ها، این جوان‌هایی که سرمست ثروت‌اند - مست غرور ثروت - سوار ماشین‌های آن‌چنانی می‌شوند و در خیابان‌ها بنا می‌کنند به جولان دادن و رفت‌وآمد کردن و محیط خیابان را ناامن کردن، این‌ها هم ناامنی است، بایستی در قبال هر نوع ناامنی برنامه داشت و حرکت کرد و کار کرد. این چیزهایی است که جوانب گوناگون امنیت است» (بیانات، ۶ اردیبهشت ۱۳۹۴). ترکیب طبقاتی توجیه‌ناپذیری که بخش قابل‌توجهی از آن، از انواع رانت‌جویی - از جمله موضوع مورد بحث در این پژوهش - ناشی گردیده و خودنمایی که رفتار غالب طبقه نوکیسه است، می‌تواند به سرمایه اجتماعی خدشه جدی وارد کند و جامعه اسلامی را به سمت نوعی خلأ امنیت و احساس عدم مشروعیت در نهاد حاکمیت سوق دهد.

۵-۵. آثار رانت‌جویی بر مؤلفه‌های اعتقادی و فرهنگی تقویت‌کننده سرمایه اجتماعی

بسیاری از مذاهب با ترویج ارزش‌هایی نظیر مشارکت، صداقت، اعتماد و ایثار موجب می‌شوند سرمایه اجتماعی بالایی در بین پیروانشان ایجاد شود، همین امر باعث قوت گرفتن این اعتقاد می‌شود که دین می‌تواند نقش مهمی در ایجاد سرمایه اجتماعی بازی کند (فوکویاما، ۱۹۹۹: ۱۳۷). به همان میزان که نقش دین در ایجاد سرمایه اجتماعی اهمیت دارد، آسیب به پایه‌های اعتقادی و فرهنگ رشدیافته در فضای دینی نیز می‌تواند باعث آسیب به سرمایه اجتماعی و در نتیجه تضعیف امنیت نرم در جامعه بشود. در جمهوری اسلامی ایران به‌عنوان یک نظام سیاسی که پایه‌های مشروعیت آن بر مؤلفه‌های دینی و مذهبی استوار است؛ این جنبه از سرمایه اجتماعی و حفاظت و حراست از آن اهمیتی مضاعف می‌یابد، چراکه ایجاد خلل و آسیب در این حوزه می‌تواند خسارات جبران‌ناپذیری را بر پیکره نظام اسلامی وارد کند. در مبانی اعتقادی و تشریحی دین مبین اسلام، به‌خصوص فقه امامیه، ادله بسیاری موجود است که می‌توان از آن‌ها در اثبات حکم تکلیفی حرمت برای انواع رانت‌جویی،

استفاده کرد. از جمله این ادله می‌توان به عمومات قرآن کریم که مشتقات ماده فساد، به‌عنوان مصداق فساد مالی و اقتصادی در آن به‌کاررفته اشاره نمود.

بررسی متون فقهی مرتبط با ضوابط اقتصادی در جوامع اسلامی این مهم را آشکار می‌سازد که در آموزه‌های شرعی اسلام، جایگاه خاصی برای «بازار مسلمین» به‌عنوان نهاد توزیع و مبادله کالا و پول در نظر گرفته شده است. این در حالی است که آثار سوء رانت‌جویی بر بازار مسلمین و نظام اقتصادی که در بخش‌های قبلی این پژوهش مورد بررسی قرار گرفت، امری آشکار و انکارناپذیر است. با عنایت به توضیحات بیان‌شده و مغایرت آموزه‌های اعتقادی و تشریحی دین مبین اسلام با ایجاد و گسترش پدیده مورد بحث، باید گفت: بروز رانت‌جویی اطلاعاتی در حوزه مبادلات اقتصادی و عدم چاره‌اندیشی، برای کنترل، کاهش و حذف آن، می‌تواند خط بی‌اعتمادی شهروندان به نظام حاکم را پررنگ نماید. این در حالی است که ساختار تقنینی در جمهوری اسلامی ایران هنوز موضع قانونی در قبال این قضیه اتخاذ نکرده است.^۲

۶. تحلیل محتوای داده‌های شبکه اجتماعی توییتر^۳

توییتر به‌عنوان یکی از شبکه‌های اجتماعی فراگیر، در سال‌های اخیر جایگاه ویژه‌ای در میان کاربران ایرانی پیدا کرده است. اگرچه جمعیت فعال در شبکه اجتماعی توییتر نسبت به

---

۱. بسیاری از فقهای عظام امامیه نیز در استدلال‌های مختلف فقهی خود بر جمله: «لم یقم للمسلمین سوق» و «ما قامت للمسلمین سوق»، یعنی بازاری برای مسلمین باقی نمی‌ماند، بر اهمیت سوق مسلمین تأکید نموده‌اند. از جمله (فخر المحققین، ۱۳۸۷: ۴۴۰)، (شهید اول، ۱۴۱۴: ۱۴۴)، (فاضل مقداد، ۱۴۰۴: ۳۱۵) و (شهید ثانی، ۱۴۱۳: ۱۴۹).

۲. سخنگوی وقت قوه قضائیه، حجت الاسلام اژه‌ای در برنامه زنده تلویزیونی «نگاه یک» در تاریخ ۹۳/۳/۳۱ درباره پرونده مفتوح در مجلس شورای اسلامی، علیه وزارت صنعت، معدن و تجارت توضیح داد و گفت: ما در مورد رانت ششصد و پنجاه میلیون یورویی خلأ قانونی داریم. چون رانت جرم نیست... نسبت به اصل رانت، قوه قضائیه وارد نشده و باید دولت و ستاد مبارزه با مفاسد اقتصادی ورود کنند. رانت به‌عنوان رانت عنوان مجرمانه ندارد. ن.ک روزنامه‌های کثیرالانتشار در تاریخ ۹۳/۴/۱.

شبکه‌های دیگر همچون اینستاگرام^۱ و تلگرام^۲ کمتر است، اما فضای مشارکتی و تولیدات فکری توییتر باعث شده تا این شبکه اجتماعی به صورت یک تالار گفتمان دربیاید و نمایندگان دیدگاه‌های اجتماعی، اقتصادی، سیاسی و نحله‌های فکری در این فضا حضور یابند.

توییتر کمتر از شبکه‌های اجتماعی دیگر تحت تأثیر ربات‌ها و کاربرهای بدون هویت احراز شده برای سرور مرکزی پیام‌رسان است. در نتیجه محتوای موجود در این شبکه بیش از سایرین می‌تواند ما را برای رسیدن به یک نتیجه نزدیک به واقع یاری دهد. البته بیان این نکته لازم است که خصوصیات ذکر شده در مورد توییتر، به معنای بی‌طرفی این شبکه پیام‌رسان نیست. چراکه رسانه‌های اجتماعی جولانگاه صاحبان قدرت، رسانه و ثروت هستند و این طبیعی است که برای تأثیرگذاری بر ذهن کاربران و مخاطبان خود، تنها نقش یک پیام‌رسان به معنای ذاتی خود را ایفا نکند و در بزنگاه‌ها، به ابزار کنترل و مدیریت افکار عمومی تبدیل شوند. با همه این اوصاف، نتایج دریافتی از تحلیل داده‌های توییتری همواره از اعتبار بالاتری نسبت به شبکه‌های اجتماعی دیگر برخوردار هستند و به‌عنوان بستر مناسب افکارسنجی در همه جهان شناخته شده‌اند. خصوصیت دیگری که باعث می‌شود توییتر به عنوان عرصه کاوش در این پژوهش برگزیده شود، محدودیت کمی استفاده از کلمات است.^۳ به عبارت روشن‌تر این محدودیت برای کاربران توییتر باعث می‌شود تحلیل محتوای استخراج شده از توییت‌های کاربران، به واسطه ارتباط معنادار میان کلمات و همچنین توجه کاربر به واژه‌گزینی مناسب، از اعتبار و انسجام بیشتری برخوردار باشد.

در پژوهش پیش رو داده‌های مربوط به ۶۰۰۰ توییت در بازه زمانی سه ماه اول سال جاری (منظور سال ۲۰۲۰ بوده یا؟) میلادی مورد بررسی قرار گرفته است. حساب‌های

۱ Instagram

۲ Telegram

۳. در حال حاضر بر طبق قوانین توییتر هر کاربر می‌تواند در قالب حداکثر ۲۸۰ کارکتر اقدام به بارگذاری یک توییت نماید.

مرتبط با این توئیت‌ها هرکدام دارای تعداد قابل توجهی دنبال‌کننده هست که تعداد آن‌ها در جدول‌های شماره ۳ و ۴ به تفصیل بیان شده است. معیار دوم در گزینش و تحلیل توئیت‌ها در این پژوهش *social media reach* است که یک مؤلفه تحلیلی برای رسانه‌های اجتماعی است و به تعداد کاربرانی که یک محتوای خاص را در یک شبکه اجتماعی دیده‌اند، اشاره دارد که میزان اعتبار یافته‌های این تحقیق را افزایش می‌دهد.

۶-۱. واژه‌گزینی

در پژوهش حاضر، مؤلفه‌های امنیت نرم مبتنی بر سرمایه اجتماعی را بر اساس دیدگاه‌ها و آرای صاحب‌نظران حوزه امنیت نرم استخراج و برشماری نمودیم. در این بخش، با تکیه بر اصول روش تحلیل محتوا، واژگان یا اصطلاحات به عنوان واحد مورد پژوهش در یک بازه زمانی مشخص مورد بررسی قرار خواهد گرفت.

در این تحقیق مقوله رانت‌جویی از یک سو و مؤلفه‌های امنیت نرم از سوی دیگر و در یک بیان مشترک مطالعه می‌گردد. برای بررسی مبحث رانت‌جویی، واژه مورد بررسی، هشتگ^۲ رانت‌خواری خواهد بود. این عبارت اگرچه تطابق تام و کاملی با عبارت رانت‌جویی ندارد، اما امروزه رایج‌ترین عبارت در زبان محاوره مردم و کاربران شبکه‌های اجتماعی در خصوص این پدیده است. در خصوص نوع رانت هم باید گفت، فضای گفت‌وگو و اظهارنظر در شبکه‌های اجتماعی که برساخته ذائقه عمومی و ادبیات رایج اظهارنظرکنندگان در این خصوص است. تفاوتی میان انواع رانت قائل نیست و در صورتی که بنا باشد دقیقاً واژه مورد مطالعه در این پژوهش مطرح شود، نتایج به دست آمده چه از لحاظ کمی و چه از لحاظ کیفی چندان قابل استناد نخواهند بود.

---

۱. واژه اغلب کوچک‌ترین واحدی است که در تحلیل محتوا به کار می‌رود. کاربرد آن به فهرستی از فراوانی واژه‌ها و اصطلاحات انتخاب‌شده می‌انجامد که مورد تحلیل قرار خواهد گرفت.

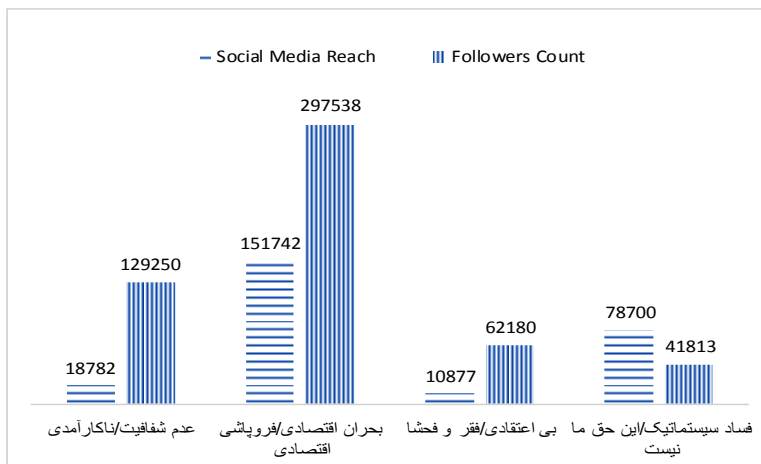
لازم به ذکر است که بررسی موردی سابقه حساب‌های کاربری توییتری موضوع تحلیل، نشانگر دو رویکرد متفاوت در دیدگاه و بیان است. رویکرد گروه اول رویکردی خصمانه و ستیزه‌جویانه با نظام جمهوری اسلامی ایران را از خود به نمایش گذاشته است و گروه دوم دیدگاهی اصلاح‌گرایانه و ترمیمی دارد. درخصوص صاحبان حساب‌های گروه دوم باید گفت، این افراد اگرچه لزوماً در موضع دفاع از نظام جمهوری اسلامی ایران در توییتر حضور نمی‌یابند، اما جهت‌گیری‌های ایشان نشان می‌دهد که این گروه قابل احصاء در جبهه معارض و برانداز نظام نیز نیستند.

جدول شماره ۱: مؤلفه‌های تقلیلی امنیت نرم

مؤلفه‌های تقلیلی امنیت نرم	واژگان مرتبط	توضیح
کاهش احساس امنیت و آرامش	عدم شفافیت / ناکارآمدی	این دو واژه مبین کاهش سرمایه اجتماعی اعتماد هستند که منجر به ایراد خدشه به شاخص احساس امنیت و آرامش در جامعه می‌گردند.
کاهش رضایت‌مندی عمومی	بحران اقتصادی/فروپاشی اقتصادی	این دو واژه اشاره به کاهش سرمایه اجتماعی عدالت اقتصادی در جامعه دارند و منجر به کاهش رضایت‌مندی عمومی از حاکمیت می‌گردند.
افول فرهنگ دینی	بی‌اعتقادی/ فقر و فحشاء	از آنجا که نظام جمهوری اسلامی ایران نوعی حاکمیت دین‌محور معرفی می‌شود، کاهش اعتقادات دینی و افول فرهنگ دینی موجب کاهش امنیت نرم در این جامعه خواهد شد.
کاهش مشارکت عمومی	فساد سامانمند/ این حق ما نیست	مشارکت سیاسی مبتنی بر مقبولیت اجتماعی در یک نظام حاکمیتی جزو سرمایه‌های اجتماعی آن نظام به شمار می‌رود و کاهش آن خدشه جدی به امنیت نرم وارد می‌کند.

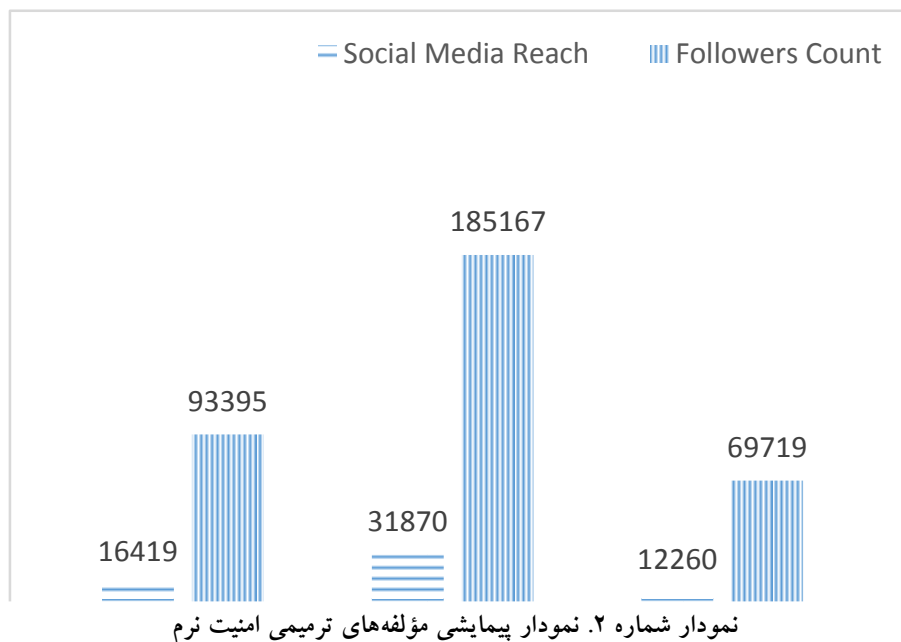
جدول شماره ۲: مؤلفه‌های ترمیمی امنیت نرم

مؤلفه‌های ترمیمی امنیت نرم	واژگان مرتبط	توضیح
افزایش احساس امنیت و آرامش	عدالت اجتماعی/عدالت اقتصادی	افزایش عدالت اجتماعی در جامعه موجب بالا رفتن اعتماد ملی و افزایش احساس امنیت و آرامش است.
افزایش رضایتمندی عمومی	شکوفایی اقتصادی/رونق اقتصادی	شکوفایی اقتصادی باعث افزایش رفاه عمومی و در نتیجه رضایتمندی خواهد شد.
شکوفایی فرهنگ دینی	نان حلال/سود عادلانه	اشاعه گفتمان نان حلال می‌تواند ترمیم‌کننده خلل‌های اعتقادی به‌وجودآمده در نگاه مردم و تقویت شکوفایی مجدد فرهنگ دینی در جامعه گردد.
افزایش مشارکت عمومی	اقتصاد مقاومتی/خودکفایی	رعایت اقتصاد مقاومتی در همه سطوح حاکمیتی و غیر حاکمیتی موجب نوعی مقبولیت اجتماعی در نظام جمهوری اسلامی ایران است و باعث اصلاح و ترمیم امنیت نرم جامعه است.

نمودار شماره ۱: نمودار پیمایشی مؤلفه‌های تقلیلی امنیت نرم^۱

۱. با توجه به اهمیت و اعتبار نظرات کاربران شبکه اجتماعی توئیتر در افکارسنجی‌های گوناگون، امروزه داده‌کاوی‌های (Data mining) متعددی در توئیتر صورت می‌گیرد. به همین منظور درگاه‌های اینترنتی معتبر بنا به نیاز و درخواست افراد و شرکت و مراکز مطالعاتی، داده‌ها را به اشکال مختلف طبقه‌بندی و در دسترس قرار می‌دهند. اطلاعات مورد استفاده به‌صورت خام در بازه زمانی مشخص از درگاه <https://brand24.com> و www.twitter.com/search-advanced استخراج شده و به‌وسیله نگارندگان به‌صورت دستی پردازش و خروجی‌ها به شکل نمودار ارائه شده است. تمام داده‌های اولیه نزد نگارندگان موجود می‌باشد.

۲-۶. تحلیل آمار

نتایج به دست آمده از محتوای توئیت‌های بارگذاری شده در نمودارهای شماره ۱ و ۲ بیانگر بالا بودن دنبال‌کنندگان حساب‌های کاربری مورد مطالعه و در عین حال میزان قابل توجه social media reach بوده و باعث حصول نتایج ذیل می‌گردد:

الف: جهت‌گیری منفی صاحبان حساب‌های کاربری نمودار شماره ۱ بیانگر این مطلب است که جبهه معارض انقلاب با استفاده از پیامدهای منفی رانت‌جویی، قصد تضعیف مؤلفه‌های امنیت نرم نظام را در دستور کار خود قرار داده است. در این میان واژه بحران اقتصادی و فروپاشی اقتصادی در کنار رانت‌خواری، بیشترین فراوانی دیداری و در عین حال بیشترین دنبال‌کننده حساب‌های کاربری را به خود اختصاص داده است.

ب: جهت‌گیری اصلاحی و ترمیمی در توئیت‌های احصاء شده در نمودار شماره ۲ نشانگر آن است که دیدگاه مذکور، رانت‌خواری را عامل تضعیف سرمایه اجتماعی و امنیت نرم می‌داند و درصدد ترمیم این دو از طریق افزایش مؤلفه‌های مقوم برآمده است.

ج: فراوانی دنبال‌کنندگان موجود در نمودار شماره ۱ در هر روی بیشتر از فراوانی احصاء‌شده در نمودار شماره ۲ است و این امر نشانگر بالا بودن انگیزه تخریبی نسبت به انگیزه ترمیمی در خصوص موضوع مورد بحث در شبکه اجتماعی توییتر است.

نتیجه‌گیری

با توجه به مباحث بیان‌شده در خصوص ماهیت امنیت نرم و میزان بالای همبستگی آن با مقوله سرمایه اجتماعی و ویژگی‌های بازتولیدی سرمایه اجتماعی که موجب تعامل اجتماعی همراه با سطح بالای همکاری، اعتماد، تعامل، مشارکت مدنی و رفاه اجتماعی می‌شود و با عنایت به خصیصه مردمی بودن امنیت نرم و نقش محوری رضایتمندی و کسب اعتماد در بازتولید این شکل از امنیت می‌توان آثار رواج پدیده رانت‌جویی اطلاعاتی را بر امنیت نرم در جمهوری اسلامی به شرح ذیل برشمرد.

آسیب دیدن نظام اقتصادی کشور به واسطه رواج پدیده رانت‌جویی و ایجاد یک ساختار رانتی بیمار که نوعی بی‌ثباتی اقتصادی را در جامعه به وجود می‌آورد و در نتیجه بر رفاه اجتماعی به‌عنوان یکی از مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی و امنیت نرم تأثیر منفی خواهد گذاشت.

ایجاد روحیه یأس و ناامیدی در نیروهای مولد جامعه به واسطه مقایسه فرصت‌های نابرابر اقتصادی و محدودیت دستیابی به ثروت از مسیرهای طبیعی و غیر رانتی و کاهش مشارکت و اعتماد میان ملت و حاکمیت و همچنین در میان خود ملت به‌عنوان دو مؤلفه‌های امنیت‌ساز.

با توجه به وجود ملاک‌های معتبر فقهی در خصوص اثبات حکم تکلیفی حرمت برای رانت‌جویی و با عنایت به مبتنی بودن پایه‌های نظام جمهوری اسلامی بر پیاده‌سازی احکام الهی در قالب نظام حاکمیتی اسلام، تداوم شرایط موجود و گسترش رانت‌جویی می‌تواند نظام را با نوعی خلل در حوزه اعتماد عمومی به‌عنوان یکی از مؤلفه‌های مهم سرمایه اجتماعی و در نهایت اختلال در حوزه امنیت نرم مواجه نماید.

تداوم پدیده رانت جویی در جامعه موجب توسعه و گسترش طبقه نوکیسه کلان ثروتمندی می‌شود که زائیده اقتصاد بیمار، فساد اداری و توزیع ناعادلانه فرصت‌های اقتصادی است. حضور این طبقه خاص در کشور که اغلب با نوعی تبرج و نمایش ثروت، ظهور و بروز می‌یابد، اختلاف طبقاتی توجیه‌ناپذیر ناشی از خلأ سیاست‌گذاری صحیح اقتصادی را آشکارتر می‌سازد و باعث می‌شود تا اعتماد عمومی به حاکمیت، اعتماد میان آحاد جامعه و مشارکت در پیش‌برد اهداف جامعه به‌عنوان مؤلفه‌های اساسی تأثیرگذار بر امنیت نرم آسیب جدی ببینند.

پیشنهاد و راهکار

با توجه به اثر کاهشی رانت‌جویی بر مؤلفه‌های مقوم امنیت نرم و تأثیر منفی بر ساختارهای اقتصادی، سیاسی، اجتماعی و فرهنگی جامعه اسلامی و با عنایت به فراهم بودن ملاک‌های جرم‌انگاری این پدیده در فقه اسلامی و نظام حقوقی بین‌المللی پیشنهاد می‌شود: جرم‌انگاری این پدیده، با هدف بالا بردن هزینه ارتکاب آن، در دستور کار نهادهای تقنینی و قضایی کشور قرار گیرد.

از آنجا که کاهش سطح دخالت دولت در عرصه‌های اقتصادی، می‌تواند به‌عنوان یک سیاست پیشگیرانه جدی و مؤثر در کاهش زمینه‌های شکل‌گیری رانت، مورد توجه قرار گیرد. به‌طور مشخص اولویت‌بخشی و تسریع به اجرای اصل ۴۴ قانون اساسی پیشنهاد می‌شود.

تجربه جوامع موفق نشان داده است که شفافیت اقتصادی مؤثرترین شیوه کاهش و کنترل جرایم اقتصادی از جمله رانت‌جویی است. در این راستا ثبت کلیه مبادلات اقتصادی، بالا بردن نظارت از طریق گسترش دولت الکترونیک و انتقال غیر نقدی پول می‌تواند گامی مؤثر در ایجاد شفافیت اقتصادی باشد.

از آنجایی که در اقتصادهای رانتی مناسبات اقتصادی و سازمان‌دهی‌های سیاسی دچار درهم‌تنیدگی هستند، حضور سیاستمداران در مناصب بالای دولتی، به‌نوعی دسترسی ایشان

را به منابع انحصاری و سودآفرین تسهیل می‌کند؛ به نظر می‌رسد اجرای قانون مربوط به رسیدگی به دارایی‌های مسئولین یا همان قانون «از کجا آورده‌ای؟» می‌تواند سد بزرگی در برابر درآمدهای نامشروع، از جمله درآمدهای ناشی از رانت‌جویی باشد.

علاوه بر سیاستمداران و صاحبان مناصب دولتی سطح بالا، کارمندان ادارات و سازمان‌ها نیز به واسطه قرار گرفتن در مسیر جریان ناسالم مالی، ناشی از تخلفات اداری، رشوه‌ستانی، اختلاس و رانت‌دهی، در معرض مفاسد اقتصادی قرار می‌گیرند؛ در نتیجه اجرای دقیق قانون ارتقای سلامت نظام اداری و مبارزه با فساد و بسنده نکردن به نظارت‌های سطحی و جدیت در کیفردهی به متخلفین از این قانون می‌تواند به‌عنوان پیشنهادی راهبردی در مسیر تحقق جامعه عاری از مفاسد اقتصادی از جمله رانت باشد.

فهرست منابع و مآخذ

الف. منابع فارسی

- ابن منظور ابوالفضل، جمال‌الدین محمد مکرم (۱۴۱۴ ق)، لسان العرب، بیروت: دارالفکر للطباعة والنشر والتوزيع.
- افتخاری، اصغر (۱۳۸۰)، فرهنگ و امنیت جهانی، تهران، پژوهشکده مطالعات راهبردی.
- افتخاری، اصغر (۱۳۸۸)، «چیستی، چرایی و چگونگی امنیت نرم در جمهوری اسلامی ایران»، فصلنامه مطالعات راهبردی، ش ۲۷، زمستان.
- تدبیر اقتصاد (۱۳۸۲)، بررسی شاخص اعتبار در ایران و مقایسه آن با چند کشور معتبر، تهران، مؤسسه تدبیر اقتصاد.
- توانیان فرد، حسن (۱۳۸۵)، فرهنگ تشریحی اقتصاد، تهران، نشر جهان رایانه.
- حاجی یوسفی، علی (۱۳۸۳)، دولت رانتیر و بی‌ثباتی در ایران، مجله فرهنگ اندیشه، سال سوم شماره ۱۱، صص ۳۹-۱۱.
- حسین خان، مشتاق (۱۳۸۶)، رانت‌ها، رانت‌جویی و توسعه اقتصادی، ترجمه محمد خضری، تهران، پژوهشکده مطالعات راهبردی.
- خامنه‌ای، سید علی (۱۳۹۳)، بیانات به مناسبت روز عید غدیر خم، وبسایت فارسی خامنه‌ای دات آی آر، ۰۷/۳۱.
- خامنه‌ای، سید علی (۱۳۹۳)، بیانات دیدار با فرماندهان نیروی انتظامی، وبسایت فارسی خامنه‌ای دات آی آر، ۰۲/۶.
- خضری، احمد (۱۳۸۷)، «اقتصاد سیاسی رانت‌جویی در بودجه‌ریزی دولت ایران»، پژوهشنامه علوم سیاسی، شماره ۴، صص ۷۲-۳۹.
- خضری، محمد و رنانی، محسن (۱۳۸۳)، «رانت‌جویی و هزینه‌های اجتماعی آن»، تهران، نشریه نامه مفید، ش ۴۵، صص ۸۰-۴۵.
- دادخدایی، لیلا (۱۳۹۰)، فساد مالی - اداری و سیاست جنایی مقابله با آن، تهران، نشر میزان.
- دادگر، حسن و معصومی‌نیا، غلامعلی (۱۳۸۳)، فساد مالی، تهران، کانون اندیشه جوان.
- دانشکده امنیت ملی (۱۳۸۶)، جزوه راهبردهای ارتقای امنیت نرم جمهوری اسلامی ایران، تهران، دانشگاه عالی دفاع ملی.
- درویشی، فرهاد (۱۳۸۷)، «انقلاب اسلامی و رانت سیاسی»، فصلنامه علوم اجتماعی، شماره ۴۲ و ۴۳، صص ۳۶۲-۳۲۷.

- شهید اول، محمد بن مکی عاملی (۱۴۱۴ ق)، غایه المراد فی شرح نکت الارشاد، قم، انتشارات دفتر تبلیغات اسلامی.
- شهید ثانی، زین‌الدین بن علی عاملی (۱۴۱۳ ق)، مسالك الافهام الی تنقیح شرایع الاسلام، قم، مؤسسه المعارف الاسلامیه.
- طباطبایی، علامه محمدحسین (بی‌تا)، تفسیر المیزان، قم، نشر جامعه مدرسین حوزه علمیه.
- طباطبایی‌یزدی، سید احمد (۱۳۹۴)، الگوی امنیت نرم از دیدگاه قرآن، تهران، انتشارات دانشگاه امام حسین (علیه السلام).
- علوی، احمد (۱۳۸۸) «اقتصاد رانتی و معمای دموکراسی»، دو ماهنامه چشم‌انداز ایران، شماره ۵۴، صص ۱۹-۲۴.
- غریب‌زندی، داوود (۱۳۸۸)، «چیستی معنا و مفهوم امنیت نرم با مروری بر وجه نرم امنیت جمهوری اسلامی ایران»، تهران، فصلنامه مطالعات راهبردی، ش ۴۵، صص ۱۰۸-۸۱.
- فاضل مقداد، مقداد بن عبدالله سیوری (۱۴۰۴ ق)، التنقیح الرائع لمختصر الشرایع، قم، کتابخانه آیت‌الله العظمی مرعشی نجفی (ره).
- فخر المحققین، محمد بن حسن بن یوسف حلی (۱۳۸۷ ق)، ایضاح الفوائد فی شرح مشکلات القواعد، قم، مؤسسه اسماعیلیان.
- فوکویاما، فرانسیس (۱۳۷۹)، پایان نظم، بررسی سرمایه اجتماعی و حفظ آن، ترجمه غلامعباس توسلی، تهران، انتشارات جامعه ایرانیان.
- قاضی‌زاده، علیرضا (۱۳۸۹)، واکاوی تأثیر فرهنگ سیاسی بر تأمین امنیت نرم در جمهوری اسلامی ایران، تهران، مجموعه مقالات امنیت نرم درج.ا.ا، دانشکده امام هادی (علیه السلام).
- قدسی، امیر (۱۳۸۹)، جایگاه سرمایه اجتماعی در بازتولید قدرت نرم درج.ا.ا، تهران، مرکز تحقیقات راهبردی.
- ماندال، رابرت (۱۳۷۹)، چهره متغیر امنیت ملی، ترجمه پژوهشکده مطالعات راهبردی، تهران، انتشارات پژوهشکده مطالعات راهبردی.
- مزینانی، احمد (۱۳۸۹)، آسیب‌های وهم‌باوری و خرافه‌گرایی اعتقادی و تأثیر آن بر امنیت نرم ج.ا.ا، تهران، دانشکده امام هادی (علیه السلام).
- معین، محمد (۱۳۷۶)، فرهنگ معین، تهران، انتشارات امیرکبیر.
- نویدنیا، منیژه (۱۳۸۸)، امنیت اجتماعی، تهران، انتشارات پژوهشکده مطالعات راهبردی.

ب. منابع مطالعاتی

- Hoadley, Stephen. (2007) FROM DEFENCE TO SECURITY: New Zealand's hard power, soft power, and smart power, New Zealand International Review, Vol. ۳۲, ۵ (۲۰۰۷), ۱۸-۲۱
- Kalimuddin, Mikail, Anderson, David A.(2018) Soft Power in China's Security Strategy, Strategic Studies Quarterly, Vol. 12, No. 3 (FALL 2018), pp. 114-141 (28 pages) Published by: Air University Press.
- Fatić, Aleksandar. (2002) Conventional and unconventional - 'hard' and 'soft' security: the distinction, Journal for Labour and Social Affairs in Eastern Europe, Vol. 5, No. 3 (October 2002), pp. 93-98.
- Hanlon, Joseph.(2013) Corruption, rent-seeking, reform & a divided elite, London Mathematics Centre, Institute of Education, Publisher: Boydell & Brewer,pp 101-118
- Parker, Simon c(2018) Rent-Seeking, Entrepreneurial Effort and Employment Creation, University of Western Ontario, Publisher: Cambridge University Press, pp 472-517

ج. منابع لاتین

- Bullen & onyx, social capital:family support services neighborhood & community in – new- Questionnaire, pool, cooye nsw 2039, 1998
- Harberger,Arnold C (1954) Monopoly and Resource Allocation,American Economic Review, vol.54
- Katz, E & Appelbaum E, (1987) seeking rent by setting rents”:political economy of rent seeking – The Economic Journal, Vol97.p99.
- Murphy, Kevin M. shleifer, A and vishny, Robert w. (1993) why is Rent – seeking so costly to Growth? American Economic Review, vol.83, no.2.
- Posner, Richard.A (1975) The social custs of monopoly and regulation Journal of political economy, vol, 83, no.4
- Gullis, j and jones, ph. (1998) public finance and public choise second edition of Ford University, p22, 23.
- Sarte, pierre – Daniel G.(2000).Informality and Rent – seeking Bureacuracies in a Model of long – run Growth, journal of Monetary Economics, vol.46
- Yang, cL. (1998) "Rent – seeking, Technology commitment, and economic development" journal of institutional and Theoretical Economics (JITE), vol.154.
- Putnam, Robert (1995) "Bowling alone: American's declining social capital" Journal of democracy.
- Ross, M.L."Does oil hinder democracy? World politics, Vol 53, Pp244-261.
- Ades, A.& Di Tella, R. (1997).National champions and corruption: Some Unpleasant Interventions Arithmetic.The Economic Journal, vol.107.No 443 Pp1023-1024.
- Auty, R (2001).Resource Abundance and Economic Development.Oxford University press, NewYork, P 630.
- Mauro, p. (1995)."Corruption and Growth."Quarterly Journal of Economy,

vol.110, No3.Pp.681-712.

- Tanzi, V (1998). "Corruption around the world: Causes, Consequences, Scopes and Cures. IMF staff papers. Vol.45, No 4, Pp 559-594.
- Theobald. (1990). Corruption, Development, and Underdevelopment. Duke u press, Durham, NC.
- www.audit.org.ir, 25jul, 2015
- www.twitter.com/search-advanced
- <https://brand24.com/>

